ئیبراهیم دادجو
لە فارسییەوە: سامان کۆنەپۆشی

مێژووگەری لە هزری هیگڵدا

١) سیستمی فەلسەفیی هیگڵ لە لایەکەوە تێروتەسەلترین، دژوارترین و شوێندانەرترین سیستمی فەلسەفیە کە تاکو ئێستا لە مێژووی خۆرئاوادا سەری هەڵداوە. هیگڵ خۆی و کۆمەڵێك کەسی دیکەش کەوتوونەتە شوێن ئەم ئیدیعایە و پێیان وابووە هیگڵ دوایین قسەی لە فەلسەفەدا کردوە.

٢) فەلسەفەی هیگڵ، بەو جۆرەی خۆی دەڵێت، پەلی هاویشتۆتە نێو هەموو لقەکانی زانینی مرۆییەوە و دەبێ لەیەك کاتدا بە لۆژیك، مێتافیزیك، ئەنتۆلۆژیا، دەروونناسی، سۆسیۆلۆژیا، ستاتیکا، مێژوو، بە زانستەکانی دیکەی بزانین. بیرۆکە و ئایدیاکانی هیگڵ لەسەر لۆژیك بە جۆرێك لە جۆرەکان مێتافیزیکەکەی و مێتافیزیکی هیگڵ بە جۆرێك لە جۆرەکان دەروونناسیەکەی و ... هتد. لەم رووەوەیە، هزر و بیرۆکەکانی هیگڵ لەسەر دیاردە مێژووییەکانیش نەك تەنیا بەشێکن لە فەلسەفەکەی، بەڵکو بە مانایەك خودی فەلسەفەکەی ئەون. چونکە ئەو رووداوە لاوەکیانە لە مێژوودا روودەدەن، لە راستیدا گوزارشت لە ساتێك لە گۆڕانی دیالێکتیکی رۆح دەکەن کە لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا بەدی دێن.

لێرەوەیە دەتوانین بەرهەمە سەرەکیەکانی هیگڵ بە فەلسەفەی مێژووەکەیشی لەقەڵەم بدەین. ئەمە نەك تەنیا لە پەیوەندی لەگەڵ کتێبی فەلسەفەی مێژوو و فەلسەفەی مافدا، بەڵکو لە پەیوەندی لەگەڵ کتێبەکانی دیاردەناسیی رۆح و لۆژیك و کتێبەکانی دیکەشدا دروست دەردەچێت. چونکە، بە بۆچوونی هیگڵ، دیاردەکانی رۆح و بیرکردنەوە لۆژیکیەکان شتگەلێکی راستەقینە و ئەقلانین کە لە رێگای گۆڕانەوە

بەدی دێن و بەبێ گۆڕان وێنا ناکرێن و دەشزانین لە مێژوودایە کە گۆڕانیان بە سەردا دێت.

٣) کاتێك هیگڵ لۆژیکەکەی خۆی بەتەواوەتی وەك ئەنتۆلۆژیاکەی و ئەنتۆلۆژیاکەی بەتەواوەتی وەك ئەبستمۆلۆژیەکەی بزانێت، بەم پێیە ناسینی رووداوە مێژووییەکانیش بەتەواوەتی وەك ئەنتۆلۆژیەکەی لەقەڵەم دەدات و بەو ئاکامە دەگات کە ناسینی رووداوە مێژووییەکان، شتێك نیە جگە لە ناسینی پێویستیی لۆژیکی وەدیهاتنی ئەم رووداوانە و ئاگامەندبوون سەبارەت بە وەدیهاتنی دەرەکیان.

٤) وتمان کە هیگڵ کتێبێکی بە ناوی فەلسەفەی مێژوو هەیە. ئەم کتێبە زنجیرە وانەکانی هیگڵ لە زانکۆدا لەخۆ دەگرێت (بەشێك لەم کتێبە لە ژێر ناوی ئاوەز لە مێژوودا وەرگێڕراوەتە سەر زمانی فارسی و شارەزایانی ئەم زمانە دەتوانن کەڵکی لێ وەربگرن). لێرەدا، لەبەر سنووردرابوونی بابەتەکەمان، پتر بە گەڕانەوە و سەرنجدان لەم کتێبە، فەلسەفەی مێژووی هیگڵ بە کورتی دەخەینە بەر توێژینەوە، کە لە هەموو سیستمە فەلسەفیەکەی جیا ناکرێتەوە و تا ڕادەیەکیش رووناکی دەخاتە سەر هەڵوێستە سیاسیەکەی.

٥) فەلسەفە، هەروەك هونەر و ئایین مێژوویەکی هەیە و ئەم مێژووەش پرۆسیسێکی دیالێکتیکیە، پرۆسیسێك کە بە هۆی ئەم ئایدیا ناکۆتایەوە دەگاتە شوێنێك کە بە شێوەیەکی ئاشکرا لە خۆی ورد دەبێتەوە. فەلسەفەی مێژووی هیگڵ «تاوتوێکردنێکی قووڵ هزرینانە»ی مێژووە. ئاوەز تاکە ئایدیایەکە کە فەلسەفە بۆ لێوردبوونەوەی قووڵ لە بەردەستیدایە، بەم مانایەی کە ئاوەز بەسەر جیهاندا زاڵە و دەبێ نیشان بدرێت مێژووی جیهان مێژووی خۆبەرفراوانکردنەوەی «رۆح»ە. مێژووی جیهان بریتیە لە ئاگایی راستەقینەی رۆح سەبارەت بە خۆی لە پلەی ئازادیدا. رۆح یاخود ئایدیای (بیرکردنەوەی خود) تەنیا لە زەینی مرۆڤدا و لە رێگای مرۆڤەوەیە کە رێگایەك دەدۆزێتەوە بۆ ئەوەی بچێتە نێو گۆڕەپانی زانینی رەهاوە. بەم چەشنە، مێژووی فەلسەفە بە درێژایی قۆناغەکانی خۆی، هەڵگری قۆناغگەلێکی پێشینە و هەروەها بنەماکان و سیستمە فەلسەفیەکانی پێشووش لەخۆ دەگرێت.

٦) هیگڵ "مێژوو" لە مانایەکدا بەکار دەبات کە لە "فەلسەفەی مێژوو" جیا ناکرێتەوە. بە بۆچوونی ئەو، مێژوو بە مانای تۆمارکردنی رووداوە مێژووییەکان نیە، بەڵکو بە مانای هزرینی مێژووییانەیە. هزرینی مێژووییانە بەم مانایە دێت کە مەبەست لە خوێندنەوەی مێژوو ئەوە نیە کە ئاگاییەك سەبارەت بە رووداوی رووداوەکان بەدەست بێنین، بەڵکو مەبەست لەم کارە بریتیە لە ئاگاداربوون لەسەر فاکتەر و ئاراستەی رووداوی ئەو رووداوانە. هیگڵ لە مانایەکی گشتگیردا باس لە گەردوون دەکات، کە هەم مانای مادی و هەم مانا رۆحانیەکەی گەردوون دەگرێتەوە، هاوکات لەگەڵ ئەوەی ئەو لەسەر ئەم باوەڕەیە کە سروشتی مادی لە گۆڕانی مێژوودا بەشدارە، بەڵام رۆح و گۆڕانی رۆح بە فاکتەری سەرەکیی گۆڕانی مێژوو دەزانێت. تەنانەت دەبێ سروشتی مادیش لە پەیوەندی لەگەڵ رۆحدا هەڵبسەنگێنرێت، چونکە ئەوە رۆحە کە لە مێژوودا گۆڕانکاریی بەسەردا دێت. لەم روویەوە مێژوو شوێنی گۆڕانی رۆحە و دەتوانین بڵێین لە راستیدا مێژوو خشتەی قۆناغە جۆربەجۆرەکانی وەدیهاتنی ئازادیە، چونکە ئازادی جەوهەری رۆحە. قۆناغە جیاوازەکانی رەوتی مێژوویی مرۆڤ گوزارشت لە جۆرێك پێشکەوتن و گەشەسەندن لە فۆرمی درندانەی سەرەتاییەوە، بۆ شارستانیەتی ئەمرۆیی دەکات. پرۆژە و ئامانجی سەرەکیی ئەم چیرۆکە بریتیە لە وەدیهاتن و بڵاوبوونەوەی ئازادیی مرۆڤ، یاخود گەیشتنی مرۆڤ بە ئازادی. رەوتی مێژوویی شتێك نیە جگە لە وەدیهاتنی هەنگاو بە هەنگاو و قۆناغ بە قۆناغی ئازادیی مرۆڤ. پێویستە و دەبێ وەدیهاتنی قۆناغ بە قۆناغی ئازادی لە رەوتی مێژوودا، هاوکات وەدیهاتنی قۆناغ بە قۆناغی ئاگایی و فام و تێگەیشتنیش بێت. لە راستیدا هیگڵ مێژووی جیهان بە مێژووی رۆح دەزانێت. چونکە رۆح هەوڵ دەدات بەخۆئاگا بێت و خۆی ئازاد بکات و ئەم ئاگایی و ئەم ئازادیە بە شێوەی قۆناغ بە قۆناغ و دیالێکتیکی نەبێت دەستەبەر نابێت. لە لایەکی دیکەوە، ئەم

وەدیهاتنە قۆناغ بە قۆناغەی ئازادی هەر ئەو وەدیهاتنی هەڵسوکەوتی مۆراڵی یان ئاوەزی کۆمەڵایەتیەی جۆری مرۆڤە، کە لە سیستمی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکاندا خۆی دەنوێنێت. وێنا و تێگەیشتنی هیگڵ لە سەر مێژوو بە مانای «تاوتوێکردنی قووڵ هزرینانەی مێژوو»ە و هێند چەمکێکی گشتیی فەلسەفیە کە تەعبیرەکانی «فەلسەفەی مێژوویی» و «مێژووی فەلسەفە» بە یەك مانا ئەژمار دەکات.

٧) ئەگەر هەر بەو جۆرەی کە باسمان کرد، ئامانجی مێژوو وەدیهاتنی ئازادیی مرۆڤ یان ئازادبوونی مرۆڤ بێت، کەواتە چیەتی ئەم ئازادیە چیە؟ بە بۆچوونی هیگڵ ئازادیی مرۆڤ بریتیە لە ئاگایی و تێگەیشتنی ئەو لەسەر پێویستی رەوتی رووداوە مێژووییەکان. وەسفکردنێکی لەم چەشنەی ئازادی پێویستی بە دوو شت هەیە:

A) گەشەی ئازادیی مرۆڤ بە مانای گەشەی ئاگایی ئەو دێت.

B) ئازادی بە مانای تێگەیشتن لە پێویستی ئاوەزە و شتێك نیە لە دەرەوەی سیستمی ئاراستەی ئاوەزیدا بێت.

٨) مێژووی فەلسەفە تەنیا گوزارشت لە رەوتێکی مرۆیی ناکات، بەڵکو گوزارشت لە رەوتێکی جیهانیش دەکات. واتە خوێندنەوەی مێژوو نەك تەنیا سەرهەڵدانی مرۆڤ، بەڵکو سەرهەڵدانی جیهانیش دەگرێتەوە. مێژووی فەلسەفی راپۆرتێکی مێتافیزیکیە سەبارەت بە مێژووی جیهان لە پلەی رۆحی رەهای جیهانیدا. رەها هەر ئەم بوونەیە و بوون تەنیا لە رۆحی مرۆیی و لە رێگای ئەوەوەیە کە لە پلەی رۆحدا دێتە بوونەوە. رۆحی رەها تەنیا لە رۆحی مرۆییدا و لە رێگای ئەوەوەیە کە هەیە، بەم جیاوازیەوە کە ئەم کارە لە مەیدانێکدا ئەنجام دەدات و لەو مەیدانەدا رۆحی تاکی مرۆیی رۆحێکی تاکەکەسی و سنووردار نیە، بەڵکو دەمێکە لە ژیانی رۆحی رەها. لەم قۆناغەدا، رۆحی مرۆیی رۆحی رەهایە لە گۆڕەپانی زانینی رەهادا. بەم چەشنە زانیاریی مرۆڤ لەسەر رۆحی رەها و زانیاریی رۆحی رەها لە سەر خۆی دەبنە دوو لایەنی یەك راستی.

٩) بە باوەڕی هیگڵ «هێزی سەرەکیی زاڵ بەسەر مێژوودا، ئاوەزە.» مەبەستی هیگڵ ئەوەیە هەموو ئەو رووداوانەی لە مێژوودا روودەدەن، هۆکردی ئیرادەی مرۆڤن. چونکە رەوتی مێژوو شتێك نیە جگە لە کردارەکانی مرۆڤ. یان باشتر وایە بڵێین، جگە لە فکر و بیرۆکەکانی مرۆڤ، کە لە کردارەکانی ئەودا دەردەکەون و خۆ دەنوێنن، شتێکی دیکە نیە. دیارە لێرەدا مەبەستی هیگڵ ئاوەزی گشتیە، نەك ئاوەزی مرۆڤی رەشۆکی و تاکەکەسی. هیگڵ لەو بڕوایەدایە ئەو شتەی لە مێژوودا روویداوە، ئاوەزمەندانەیە و ئەو شتەی ئاوەزمەندانەیە روودەدات. لە روانگەی هیگڵدا، ئەگەر کەسێك بە پشتبەستن بە تێگەیشتنێکی رووکەشبینانە و رەشۆکیانە لافی ئەوە لێبدات کە لە رەوتی مێژوودا گەلێك رووداوی نائاوەزمەندانە بە دەستی مرۆڤ روویان داوە و پرسیار لەسەر ئاوەزمەندانەبوونی ئەم رووداوانە بکات، ئەوا هیگڵ وەڵام دەداتەوە کە رووداوە مێژووییەکان لە بۆشاییدا روونادەن، هەموو رووداوێکی مێژوویی تەنیا لە ناو مێژوودا و هاوکات لەگەڵ هەلومەرجێکی مێژوویی تایبەتدا روو دەدەن. بە بۆچوونی هیگڵ ئەم رەخنەگرتنانە و نکۆڵیکردن لە ئاوەزمەندانەبوونی مێژوو و رووداوە مێژووییەکان، لە نەبوونی ئاگایی و فامنەکردنی هەلومەرجی مێژووییەوە سەرچاوە دەگرێت. هەموو کاراکتەرێکی مێژوویی لە هەلومەرج یاخود سەردەمێکی مێژووییدا و بەپێی ئەو هەلومەرجە، بەو جۆرەی کە دەتوانێت دەهزرێت و هەڵسوکەت دەکات، بەبێ کەم و زیاد. هیچ کەسێك ناتوانێت زۆرتر یان کەمتر یان باشتر یان خراپتر لەو شتەی کە هەلومەرجی مێژوویی خستوویەتیە ئەستۆی، بهزرێت و هەڵسوکەوت بکات.

هیگڵ وەك یەکێك لە ئاکامەکانی ئەم بۆچوونەی خۆی و هەروەها بۆ پاساودانەوە و سەلماندنی باوەڕی خۆی لەم بوارەدا، رەخنەگەلێك ئاراستەی روناکبیری سەردەمی رۆشنگەری دەکات کە ئەو وێنەیەی بۆ

مرۆڤ خستوویانەتە روو، وێنەیەکی ئەبستراکت و دوور لە راستیە. مرۆڤ، بەو جۆرەی ئەوان بیریان لێ کردۆتەوە، بوونەوەرێکی ئاوەزمەندی پەتی نیە. مرۆڤ پێکهاتەیەکە لە سۆز و ئاوەز. ئەم دوو دیاردەیەش بە جۆرێك لە مرۆڤدا ئاوێتەی یەکتر بوون کە سۆزەکانی مرۆڤ سۆزی بوونەوەرێکی ئاوەزمەند و ئاوەزی مرۆڤ ئاوەزی بوونەوەرێکی سۆزدارە. هەڵەیە ئەگەر ئەم دوو دیاردەیە لە بوونی مرۆڤدا لێك جیا بکەینەوە. ئەم جیاکردنەوەیە هەقیقەتی زاتی مرۆڤ لە خۆیدا دەتوێنێتەوە. بەبێ سۆز و کارتێکەری نە ئاوەزێك هەیە و نە کردارێك. لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ناتوانین ئەو کردارانەی لە سۆز و کارتێکەریەوە سەرچاوە دەگرن، وەك کردارگەلێکی نائاوەزمەندانە لەقەڵەم بدەین. مێژوو گۆڕەپانی بەرێوەچوونی سۆزەکان و کارتێکەریەکانە کە بە هیچ جۆرێك دیاری ناکرێت کە لە بیاڤی (حوزە) رێنوێنی ئاوەز دەرچووبن. لە روانگەی هیگڵدا سۆز و کارتێکەری کەرەستە سەرەتاییەکانی تەلاری مێژوون. مێژوو بە مانایەك بریتیە لە روخسار و دەرکەوتەکانی کارتێکەریەکان کە دیارە هەر بەو رادەیەش دەرکەوتنی ئاوەزە، چونکە ئاوەز دەبێ وەك ئامرازێك کەڵك لە سۆز وەربگرێت هەتا بتوانێت ئامانجەکانی خۆی بەدی بێنێت.

١٠) لێرەدا دەتوانین ئەم پرسیارە بێنینە ئارا: مەبەستی هیگڵ لەم ئاوەزە چیە کە سۆزەکان و کارتێکەریەکان دەخاتە خزمەت خۆی؟ بە دەربڕینێکی دیکە، ئەم ئاوەزە کێیە و لە کوێوەیە؟ وەڵامی ئەم پرسیارە ئەوەیە کە ئەوە مرۆڤە، ئەوە مرۆڤ خۆیەتی، ئەوە روخسار و دەرکەوتەی رۆحە کە هەنووکە هاوکات لەگەڵ رەوت و جوڵەی خۆیدا، گەیشتۆتە قۆناغی رۆح و زەینی مرۆیی و لە فۆرمی کردارەکانی ئەودا دەرکەوتووە و مێژووی بنیات ناوە. ئەم ئاوەزە، نە بەو چەشنەی دەروونناسەکان بیری لێدەکەنەوە، یەکێك لە هێزەکانی ناسین و دیاریکردنی زەینی مرۆییە، نە بەو جۆرەش کە «هەندێك وا» بیری لێ دەکەنەوە مێتافیزیکێکی یەزدانیە، بەو مانایەی کە لە سەروو جیهانی مرۆییەوە بێت. ئەم دیاردەیە ئەگەر یەزدانیش بێت هەنووکە بە جوڵەی خۆی گەیشتۆتە قۆناغی مرۆیی و دەتوانین بە دڵنیاییەوە بڵێین، ئەوە خودی مرۆڤە. ئەوە هەقیقەتی مرۆڤە کە هیگڵ وێنەیەکی بزاوت و گۆڕانهەڵگر و ناسەقامگرتووی لێ خستۆتە روو. ئاوەزی مرۆڤ بە درێژایی مێژوو لەبەردەم گۆڕانکاری و کامڵبووندایە. ئاوەز دیاردەیەکی بێ جوڵە و سەقامگرتوو نییەو هەنگاو بە هەنگاو و هاوکات لەگەڵ وەدەستهێنانی خۆئاگاییدا، بە ئۆبژێکتیڤ بوون و لەکاردابوونی خۆی بە درێژایی مێژوو وەدەست دێنێتەوە.

١١) جیهانی دەرەوە ئایدیایەکە لە گەردوندا ئازاد کراوە. ئەم ئایدیایە لە رێگای تێکەڵاویی دژایەتیەکانەوە دەگاتە پلەگەلێکی بەرزتر. جەوهەری رۆحی رەهای جیهانی، کە لەم جیهانەدا ئازاد کراوە و لە فۆرمی مرۆڤ و بوونەوەرە سروشتیەکاندا سەری هەڵداوە، ئازادیخوازیە. ئازادی جەوهەری رۆحە، بەڵام لەو کاتەوە کە رۆحی رەهای جیهانی خۆی لەم جیهانەدا بەرەڵا کرد، خۆی کرد بە ئایدیایەکی سەرلێشێواو و لە شێوەیەکی رەهەندیانە و ئەندازەییانەدا هاتە بوونەوە و بوو بە بوونەوەرێکی دیار و دیاریکراو و لە ئاکامدا لە ئازادی رەها بێبەش بوو، ئیتر حەز و خواستی گەیشتنەوەی دووبارە بە ئازادی هەموو بوونی دادەگرێت. رۆح ئازادە و ئامانجی رۆحی جیهانی لە مێژووی جیهانیدا بریتیە لە وەدیهێنانی خودی خۆی و گەیشتن بە نیعمەتی ئازادی. هەوڵی ئەو ئەمەیە خۆی بناسێت و دووبارە بناسێتەوە. ئایدیای رەهای جیهانی لە سەرەتاوە گرێ درابوو بە رۆحی بنەمایی و بەرز و ئازادەوە، بەڵام لە پاشان لێی جیابۆتەوە و ئێستاش سکاڵا لە جیایی هەموو بەسەرهات و چارەنووسی ئەم بوونەوەرە پێك دێنێت و، دەخوازێت بگاتەوە بە بناژۆکەی خۆی. مێژووی جیهانی تەنیا روخسارێکی ئەم ئاوەزە یەکانە و رەسەنەیە و، فۆرمێکە لەو وێنە لاوەکیانە کە ئاوەز بە هۆی ئەوەوە خۆی ئاشکرا دەکات. رۆحی رەها لە مێژووی جیهانیدا خودی راستەقینەی خۆی وەدەست دێنێتەوە و بەخۆئاگا دەبێت. بەڵام دەرکەوتنی دەرەکیی رۆح جگە لە دووری و سنووردارێتی شتێکی دیکە

نیە. لەلایەک لە خۆی دوور دەکەوێتەوە و لەلایەکی دیکەش دەخوازێت سەرلەنوێ بگەڕێتەوە بۆ خۆی. کەواتە لەودا کێش و هەوڵێک دروست دەبێت. کێشێک کە لە بیری نەهێشتنی سنووردارێتیدایە و هەوڵێک کە بیر لەوە دەکاتەوە لەگەڵ ژێدەری سەرەتاییدا گرێ بخوات.

بە بۆچوونی هیگڵ، بەبێ ئەوەی کە قەبووڵ بکەین رۆحێک بەسەر جیهاندا زاڵە، فەلسەفەی مێژوو لە ئارادا نیە و ئایدیای «ئاوەز» تەنیا ئایدیایەکە کە فەلسەفە بۆ تاوتوێکردنی مێژوو دەیهێنێتە کایەوە، واتە ئەو ئایدیایەی کە ئاوەز بەسەر جیهاندا زاڵە و بەم پێیەش مێژووی جیهان رەوتێکی ئاوەزمەندانەیە. بە باوەڕی هیگڵ، فەلسەفە ناچارە بوونی ئاوەزێکی لەم چەشنە بسەلمێنێت، بەڵام لەو کاتەدا کە دەخوازین مێژووی جیهان ئاشکرا بکەین، پێویستە و دەبێ بوونی ئاوەزێکی لەم چەشنە گریمانە بکەین و قەبووڵ بکەین کە رۆحێکی لەم چەشنە بە سەر جیهاندا زاڵە.

١٢) چونکە ئاوەزێکی لەم چەشنە خاوەن زاڵیەتیە بەسەر جیهاندا و مێژوو شتێک نیە جگە لە مێژووی فکر و دەستنیشانکردنی زاتی و خۆبەخۆیی ئاوەز، کەواتە ئامانجی توێژینەوەی فەلسەفی دەبێ بریتی بێت لە بایکۆتکردنی کاروبارە بەهەڵکەوت و لاوەکان. لێرەوەیە رەوتی مێژوو رەوتێکی لۆژیکی و پێویست و رەهایە و، فەلسەفەی هیگڵ بوونی بوونەوەرێکی ناپێویست لە جیهاندا قەبووڵ ناکات. بەڵکو هەموو بوونەوەرەکان بە هۆی پێویستیەکی لۆژیکیەوە هاتوونەتە بوونەوە. بەم پێیە ناتوانین ئەوە قەبووڵ بکەین کە رووداوێک لە جیهاندا رووی داوەو سەبارەت بە سەرەتاکانی خۆی خاوەن پێویستیی لۆژیکی نەبووە. کەواتە ئامانجی توێژینەوەی فەلسەفی ئەوەیە کاروبارە بەهەڵکەوت و لاوەکان بایکۆت بکات و نکۆڵیان لێ بکات. دیارە مەبەستی هیگڵ ئەوە نیە بۆ ناسینی مێژوو پێویستیمان بە ناسینی کاروبارە پاژەکیەکان نیە و دەتوانین بەهۆی میتۆدگەلێکی ئاوەزمەندانەی پەتی و پێشینیەوە و بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەزموون مێژوو بناسین، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە واقعیەتی دەرەکی دەرکەوتە و روخسارێکە لە ئاوەز، کەواتە ئەو شتەی لە جیهاندا روودەدات، پێویستە شت یاخود دیاردەیەکی ئاوەزمەندانە بێت. لە راستیدا قسەی هیگڵ ئەوەیە، مەعریفەی ئاوەزمەندانە و ئەزموونی جۆرێکە لە مەعریفە و لەم روانگەیەوەیە کە مەعریفەی مێژوویی بە خاوەن پێویستیی ئاوەزی دەزانێت. رووداوە مێژووییەکان وەک ئەوەی کە بەتەنیا رووداوێکی پەتی بن و بەبێ لەبەرچاوگرتنی پەیوەندیەکەیان لەگەڵ ئاوەزدا، خاوەن هیچ پێویستیەک نین. پێویستی ئەوان لە ئاوەز و ئایدیاگەلێکەوە سەرچاوە دەگرێت کە زاڵن بەسەریاندا.

١٣) ئێمە لە مێژوودا دەبێ بە شوێن ئامانجێکی گشتی و مەبەستێکی کۆتاییدا بگەڕێین، نەک بە شوێن ئامانجێکی پاژەکی لە رۆح یان زەیندا (جۆرێک ئاراستەی ئاوەزی). دەبێ بە یارمەتی ئاوەز لەم ئامانجە گشتیە تێبگەین، چونکە تەنیا ئاوەز دەتوانێت سەروکاری لەگەڵ ئامانجی رەهادا هەبێت. رەها و رۆح لە رێگای فۆرمگەلێکی بێ ئەژمارەوە، کە بە نەتەوەکان و گەلەکان ناویان دەبەین، خۆیان دەردەخەن. گریمانەکەی هیگڵیش بریتیە لەوەی رووداوە مێژووییەکان شوێنکەوتووی ئاوەزن، ئەویش نەک ئاوەزی پاژەکی، بەڵکوو ئاوەزی یەزدانی و رەها. بە دەربڕینێکی دیکە، مێژوو بریتیە لە نمایشی ئاوەز. واتە ئەوە نیە کە ئاوەز لە سوچێکدا دانیشێت و کردەوەگەلێک لە خۆی بنوێنێت، بەڵکو ئاوەز خۆی هاتۆتە مەیدانەوە و هەموو رووداوەکان بەرهەمی دەرکەوتنی ئەون. لە بنەمادا رووداوەکان بەتەواوەتی دەرکەوتنی ئاوەزن. مێژووی جیهانی بەرهەمی رەوتی ئاوەزمەندانە و پێویستیی رۆحە. لە رەوتی مێژوودا، رۆح لە فۆرمگەلێکی ئێجگار زۆردا خۆی دەنوێنێت و ئەم رۆحە جیهانیە لەگەڵ رۆحی یەزدانیدا کە هەمان رۆحی رەهایە گونجاوە.

١٤) کەوابوو فەلسەفەی هیگڵ لێرەوە دەست پێ دەکات کە رۆحێکی سەرلێشێواو دێتە نێو جیهانەوە. جەوهەری ئەم رۆحە ئازادیخوازیە، بەڵام کاتێک ئەم رۆحە دێتە نێو جیهانەوە لە خۆی نامۆ دەبێت و لێرە

بە دواوە بەردەوام هەوڵ دەدات بە سەر ئەم لەخۆنامۆییەدا زاڵ بێت. ئامانجی مێژووش بریتیە لە زاڵبوونی ڕۆح بە سەر لەخۆنامۆییدا و گەیشتن بە خۆئاگایی. ڕۆح لە ڕێگای خودی مرۆیی و مێژووەوەیە دەگاتە خۆئاگایی.

ئەگەر مرۆڤ و مێژوو گەیشتن بە خۆئاگایی و دۆخی سیاسیی حکوومەت وەك ئەو شتەی لێ هات کە ئاوەز دەخوازێت، ئەوکات ڕۆح لە ڕاستیدا بە خۆئاگایی گەیشتووە، یان بە دەربرینێکی دیکە جیهان بووە بە شوێنێك کە شایستەی ڕۆحە.

هەروەها دەتوانین بڵێین ڕۆح واتای ڕاستەقینەی خۆی لە نێو خۆیدا پەروەردە دەکات و بەئۆبژێکتیڤ دەبێت، بەم چەشنە پشتڕاستکەرەوی واتای خۆیەتی. واتە ڕۆح خۆی ئایدیایەکی جیهانیە و بوونەوەرە دەرەکیەکان دەکاتە دەرەوە. واتە بوونەوەرە دەرەکیەکان بە تەواوەتی وەك پشتڕاستکەرەوەگەلێکن کە بە شێوەی دیالێکتیکی لەو واتا گشتیەوە لەدایك بوون.

١٥) هیگڵ شوناسێکی سەربەخۆ و دەرەکی بۆ مێژوو لە بەرچاو ناگرێت. مێژوو بە شوێن ئامانجەکانی خۆیدا دەڕوات و مرۆڤ و قارەمانەکانی ئامرازەکانی دەستی ئەو ڕۆحەن کە بە سەر جیهاندا زاڵە. کەواتە باشتر وایە لەگەڵ مێژوودا هاوهەنگاو و هاوئاهەنگ بن، ئەگینا لەژێر سووڕی مێژوودا دەتلیقێنەوە و دەکەونە نێو زبڵدانی مێژووەوە. هیگڵ باس لە سەربزێوی ئاوەز دەکات:»سوودە پاژەکیەکان پێکەوە بە شەڕ دێن و هەندێکیان لە ڕەوتی شەڕدا لە نێو دەچن، بەڵام هەر لە نێو ئەم شەڕ و لەنێوچوونانە دایە کە جەوهەری گشتی، بە دوور لە هەر چەشنە مەترسی و زیانێك سەرهەڵدەدات، چونکە نموونە گشتیەکە خۆی ناچێتە نێو گۆڕەپانی شەڕ و پێکدادانەکان و خۆی ناخاتە مەترسیەوە، بەڵکوو لە تەنیشت ئەوان و بە دوور لە هەر چەشنە کێشە و گرفت و زیانێك دەمێنێتەوە و سوودە پاژەکیەکانی سۆزەکان لە بری خۆی ڕەوانەی مەیدانی شەڕ دەکات تا لە نێو بچن. دەتوانین ئەمە بە «فرتوفێڵی ئاوەز» ناو ببەین. چونکە ئاوەز بە هۆی ئەوەوە سۆزەکان لە بری خۆی بە کار دێنێت و بەم چەشنە، هەر ئەو فاکتەرانەی ئاوەز بە هۆی ئەوانەوە بوون دەبەخشێتە خۆی، باجەکەشی دەدەن. واتە مرۆڤەکان بە گشتی لە کۆتی سۆزەکانی خۆیان دان و کاتێك کە ئەڤیندار یاخود هۆگری شتێك دەبن بە لایدا ڕادەکێشرێن، بەڵام لە ڕاستیدا ئاگادار نین لەوەی خەریکن بەرنامەی کەسێکی دیکە بەڕێوە دەبەن. لە هەمبەر ئەم توخمە گشتی و جەوهەریەدا (واتە ئاوەز) کە بوونی لە خۆی دایە و بۆ خۆیەتی، هەموو شتەکانی دیکە فەرمانبەر و بندەست و نۆکەر و کەرەستەی کارن. مرۆڤەکان پێیان وایە هێز و تواناکانی خۆیان جێبەجێ دەکەن، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوە ئاوەزە فەرمانیان پێ دەدات و بە هەر ئاراستەیەکدا کە بخوازێت ڕایان دەکێشێت. ئاوەز بە سەر جیهاندا زاڵە و لەم ڕوویەشەوە بەسەر مێژووی جیهانیشدا زاڵە.

تاکەکان مێژووی جیهانێکن کە ئامانجە سەرەکیەکانی مێژوو دەستەبەر دەکەن. ئەوان بەبێ ئەوەی بزانن مێژوو بە کاریان دێنێت، بە شوێن ئامانجەکانی خۆیاندا دەڕۆن. هیگڵ پیاوە مەزنەکانی مێژوو بە کەسانێك دەزانێت کە جەوهەری ئامانجە تاکەکەسیەکانیان هەمان جەوهەری ویستی ڕۆحی جیهانە. ئەم کەسانە پێویست نیە خاوەن سەرئەنجامێکی باش بن، کاتێکیش مێژوو پێویستی پێیان نەمێنێت فڕێیان دەدات. بەم چەشنە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە قارەمانەکان چلۆن دەسکەلا و گاڵتەجاڕی مێژوون. قارەمانەکان پێیان وایە شوێن لە سەر مێژوو دادەنێن و کەسانێکی کاریگەرن. خەڵکانی کۆیلە پێیان وایە ئەوانن مێژوو دروست دەکەن، بەڵام لە ڕاستیدا مێژوو بە ڕێچکەی خۆیدا دەڕوات و مرۆڤەکان دەسکەلا و گاڵتەجاڕی مێژوون. پیاوە مەزنەکانی مێژوو ئەو کەسانەن توانیویانە بە باشی خۆیان لەگەڵ ئامانجی شاراوەی ئاوەزی جیهانیدا ڕێك بخەن. ئەوە پیاوە مەزنەکانی مێژوون کە لەم گشتێتیە بەرزترەی مێژوو تێدەگەن و دەیکەن

بە ئامانجی خۆیان. هەر ئەوانیشن ئەم ئامانجە بەدی دێنن کە لەگەڵ واتای بەرزتری رۆحدا دەگونجێت. لەم رووییەوە دەبێ بە قارەمان ناویان ببەین و نابێ بە هۆی پێودانگە ئاساییەکان داوەریان لە سەر بکەین. ئەوان لەو سیستمە هێمن و رازاوەدا کە هەیە و هەروەها لە رەوتی ئەو کاروبارانەدا کە پیرۆزیان بەدەست هێناوە، بە شوێن ئامانج و پیشەی خۆیاندا ناگەڕێن. ئەو شتەی پاساوی کارەکانی ئەوان دەداتەوە ئەو دۆخە نیە کە هەیە، بەڵکو ئەو رۆحە شاراوەیە کە خواستی خۆئاشکراکردنی هەیە، بەڵام هێشتا لەم سەردەمەدا نەهاتۆتە بوونەوە. رۆحێکی نادیار کە دەخوازێت خۆی لە تەنگژەی ئەو جیهانەی هەیە رزگار بکات، چونکە ئەم جیهانە وەك پێستەیەکە هەڵگری ناوکەکەی خۆی نیە. تەنیا لە رووگەی سەردەمەوە دەتوانین کەسایەتیی پیاوە مەزنەکان بناسین. ئەو تایبەتمەندیەی لەواندا پتر شایانی پێداهەڵگوتنە ئەمەیە کە خۆیان کردۆتە ئامرازی رۆحی جەوهەری. هەر ئەمەش گرێخواردنی راستەقینەی تاکە لەگەڵ جەوهەری گشتی خۆیدا، چونکە ئەم جەوهەرە ژێدەری هەموو شتێکە، ئامانجێکی تاکانە و هێزێکی یەکانەیە کە شیاوی پیاوگەلێکی لەم چەشنەیە و لەواندا بە شوێن وەدیهاتنی تاکدا دەگەڕێت و لە سەر دەستی ئەوان دێتە بوونەوە. ئەمە فرتوفێڵی ئاوەزە کە هۆگریەکانی قارەمان دەخاتە خزمەت ئامانجەکانی ئاوەز و بە کاریان دێنێت. ئەگەرچی ئەو ئامرازانەی ئاوەز کەڵکیان لێوەردەگرێت و بە کاریان دەبات هۆگریە تاکەکەسیەکانی مرۆڤگەلێکن کە لە نێو دەچن، بەڵام ئاوەز بە سەر جیهاندا حکومەت دەکات و مێژووی جیهان گۆڕەپانی دەسەڵاتداریەتیی ئەوە.

١٦) وتمان مێژووی جیهان مێژووی وشیاریی راستەقینەی رۆحە لەسەر خۆی لە پلەی ئازادیدا کە تەنیا لە زەینی مرۆڤ و لەو رێگەیەوە دەگات بە ئاگایی، بەڵام لە سۆنگەی ئەو تێبینیەوە کە رۆحی مرۆیی قۆناغێك و بەشێکە لە رۆحی نەتەوەیی، کەواتە ئەمە رۆحی نەتەوەییە کە هەڵگری رۆحی جیهانیە و تا ئەو شوێنەی تاك لەم دۆخە جیهانیەدا بەشداری دەکات هەڵگری رۆحی جیهانیە. رۆحە نەتەوەییەکان سنووردارن و لە دیالێکتیکی ئەوان دایە کە رۆحی گشتی سەر هەڵدەدات. ئەم رۆحە گشتیە لە گۆڕەپانی مێژووی جیهاندا حوکمی خۆی لە سەر رۆحە سنووردارە نەتەوەییەکان رادەگەیەنێت. کەواتە رۆح لە رەوتی پێشکەوتن بەرەو خۆئاگایی تەواودا فۆرمی هێماگەلێکی سنووردار و یەکلایەنە بە خۆیەوە دەگرێت، واتە فۆرمی رۆحە نەتەوەییە چەندفاقەکان، هەر بۆیە لە هەر قۆناغێکی تایبەتدا نەتەوەیەك دەبێتە نوێنەری پەروەردەکردنی رۆحی جیهانی.

لە روانگەی هیگڵدا مێژووی گەردوون لە خۆرهەڵاتەوە بەرەو خۆرئاوا دەڕوات، چونکە ئاسیا دەسپێکی ئەو مێژووەیە و ئەوروپا کۆتاییەکەیەتی. رۆژ لە خۆرهەڵاتەوە هەڵدێت و لە خۆرئاواوە ئاوا دەبێت و لەگەڵ ئەم ئاوابوونە دەرەکیەدا، هەڵهاتنی ناوەکی دەست پێ دەکات کە هەمان تێگەیشتنە لە ئازادی.

بە بۆچوونی هیگڵ رۆحی رەهای جیهانی لە فۆرمی ورەی گەلەکان و نەتەوەکاندا خۆی دەنوێنێت. واتە ئەگەر دەخوازین بزانین رۆحی جیهان کە بە شوێن ئازادیدا دەگەڕێت، بە چ قۆناغگەلێکدا تێپەڕ بووە و ئێستا لە چ قۆناغێك لە قۆناغەکانی ئازادیدایە، ئەوا دەبێ سەرنج لە نەتەوەکان و گەلانی رابردوو بدەین. مێژووی جیهان نیشاندانی قۆناغەکانی گۆڕانی یەزدانیە کە رۆح لەودا خۆی دەناسێت و وەدی دێت. قۆناغە جۆربەجۆرەکانی قۆناغەکانی خۆناسینی رۆحە و رۆح شایەنیەتی کە خۆی بناسێت و خۆی بەئۆبژێکتیڤ بکات.

ئەمە هەر ئەو کارەیە کە رۆح لە مێژووی جیهانیدا دەیکات. واتە فۆرمگەلێکی دیاریکراو بە خۆیەوە دەگرێت و ئەم فۆرمانەش هەمان گەلەکانی مێژووی جیهانین. هەر کام لەم گەلانە خشتەی قۆناغێکی تایبەت لە رەخسکانی رۆح و خولێکی دیاریکراو لە مێژووی جیهانین. بە دەربڕینێکی باشتر، ئەو بنەمایانەی رۆح

تێگەیشتووە کە دەبێ لە جیهاندا وەدی بێن، لەم گەلانەدا خۆیان دەنوێنن و دەردەکەون. بەم چەشنە پەیوەندیەکی خودێتی لە نێوانیاندا هەیە کە تەنیا گوزارشت لە چیەتیی ڕۆح دەکات.

هیگڵ بەم جۆرە روخساری ڕەوتی ڕۆحی جیهانی لە پۆششی نەتەوەکاندا وێنا دەکات. دەتوانین لەم پێناسە ئەبستراکتەوە بڵێین مێژووی جیهانی ڕاپۆرتی هەوڵەکانی ڕۆحە بۆ زانینی ئەمەی کە لە زاتی خۆیدا چیە. خۆرهەڵاتیەکان نازانن ڕۆحی مرۆڤ بە تەواوەتی ئازادە و بەم پێیەش خۆشیان ئازاد نین، چونکە ئاگادار نین مرۆڤ بەتەواوەتی ئازادە. تەنیا دەزانن کە تاکە کەسێك (فەرمانڕەوا) ئازادە. یونانیەکان یەکەمین گەلێك بوون ئاگاییان لە سەر ئازادی وەدەست هێنا، هەر بۆیە ئازاد بوون. بەڵام یونانیەکان هەر وەك ڕۆمیەکان تەنیا دەیانزانی کۆمەڵێك لە مرۆڤەکان ئازادن، بەڵام نەیاندەزانی مرۆڤ بە تەواوەتی ئازادە. یەکەمینجار گەلانی جێرمەنی، بە سەرهەڵدانی مەسیحیەت، بەم ئاگاییە گەیشتن کە مرۆڤ وەك مرۆڤ ئازادە.

هیگڵ لە بەرایی فەلسەفەی مێژوودا، لە پەیوەندی لەگەڵ ئاراستە و ئامانجی سەرانسەری مێژووی مرۆڤدا دەڵێت:(مێژووی جیهان جگە لە پێشکەوتنی ئاگایی لە سەر ئازادی، شتێکی دیکە نیە.» ئەم ڕستەیە نێوئاخنی گشت ئەم کتێبە پێك دێنێت).

بەڵام بزانین هیگڵ چۆن ئەم کتێبە فراوان دەکات. بە بۆچوونی ئەو سفەتەکان و خەسڵەتەکانی سێ قۆناغی پێشکەوتنی مرۆیی بەم چەشنەیە: یەکەمین قۆناغی ڕۆح، قۆناغەکانی پێگەیشتنی ئاوەزی مرۆیی، وەك منداڵی ڕۆحە و لەم قۆناغەدا ڕۆح لەگەڵ سروشتدا یەکانەیە، بەو چەشنەی کە لە جیهانی خۆرهەڵاتیدا دەبینرێت. ئەم ڕۆحە سروشتیە ڕۆحێکە هێشتا لە سروشتدا دەژی و لە سەر پێی خۆی ڕانەوەستاوە، لەم ڕوویەوە هێشتا ئازاد نیە و پرۆسیسی ئازادی تێپەڕ نەکردوە. لەم جیهانەدا، ڕۆح جەوهەرێکە مرۆڤ بەوەوە بوونی هەیە. هەلومەرجی هەمووان لە هەمبەر ویستی فەرمانڕەواییەکانەدا، لە دۆخی منداڵان و بندەستەکان دەچێت. بە باوەڕی هیگڵ خۆرهەڵاتیەکان نەیاندەزانی مرۆڤ بە چێژەکانەوە ئازادە، هەر بۆیە ئازاد نەبوون. ئەوان تەنیا تاکە کەسێکیان پێ ئازاد بوو، ئەویش خواکەیان بوو. قۆناغی دووەمی ڕۆح، قۆناغی لاوێتیە کە لەودا ڕۆح لە خۆی ڕادەمێنێت و لە دۆخی فەرمانبەری و بەستراوەیی ڕەها دەرباز دەبێت. ئەم قۆناغە لە دوو بەش پێك هاتووە: بەشی یەکەمی ئەم قۆناغە سەردەمی پێگەیشتوویی ڕۆحە. لەم کاتەدا ڕۆح بۆ خۆی خاوەن جۆرێك ئازادیە، بەڵام ئەم ئازادیە هێشتا لەگەڵ جەوهەری ڕۆحدا ئاوێتەیە. ئازادی هێشتا لە قوڵایی ڕۆحەوە سەرلەنوێ لەدایك نەبووە. ئەم سەردەمە سەردەمی جیهانی یونانیە. بەشی دووەمی ئەم قۆناغە کاتی پیاوەتی ڕۆحە کە لەودا تاك ئامانجگەلێکی جیاواز بۆ خۆی دەدۆزێتەوە، بەڵام ناتوانێت دەستەبەریان بکات مەگەر ئەوەی لە ڕێگای خزمەتکردن بە جەوهەری گشتی، واتە هەمان وڵات یاخود دەوڵەتەوە. ئەم سەردەمە سەردەمی جیهانی ڕۆمیە. لە جیهانی یونانی- ڕۆمی دایە ئاگایی لەسەر ئازادی لەنگەر دەگرێت، بەڵام یونانیەکان و ڕۆمیەکانیش تەنیا بەشێك لە مرۆڤەکانیان بە ئازاد دەزانی، واتە ئەو کەسانەی کە کۆیلە نەبوون.

قۆناغی سێیەمی ڕۆح قۆناغی پوختبوونی ڕۆحە، ڕۆژگاری جێرمەنی یاخود جیهانی مەسیحی. لە ڕۆژگاری مەسیحیدا ڕۆحی یەزدانی دادەبەزێتە سەر جیهانی خاکی و لە ئاوەزی مرۆڤدا جێگیر دەبێت، کە ئێستا بە یەکجاری ڕزگار بووە و بووەتە خاوەن ئازادیی جەوهەری. بە باوەڕی هیگڵ ئەوە خەڵکی جێرمەنی بوون بۆ یەکەمجار، لە ژێر کاریگەریی دەستڕۆیشتوویی مەسیحیدا تێگەیشتن مرۆڤ بە چێژەکانەوە ئازادە.

١٧) هیگڵ مێژووی نەتەوەکانی هەر لە ڕۆژگاری کەونارەوە تاکو سەردەمی خۆی، خوێندۆتەوە و ئەرك و پەیام و هەلومەرجی مێژوویی هەر کام لە نەتەوەکان، هەر لە نەتەوە خۆرهەڵاتیەکانی چین و هیند و ئێرانەوە بگرە هەتا نەتەوە ئەوروپیەکان لە یونانەوە تاکو ڕۆم و سەدەکانی ناوەڕاست، شی دەکاتەوە و

باسی تایبەتمەندیی نەتەوەیی یان رۆحی ئەتنی هەموویان دەکات. ئەو لە هەر سەردەمێکدا پێ لە سەر ئەرك و پەیامی نەتەوەیەکی تایبەت دادەگرێت و لە دنیای نوێدا ئەم ئەرك و پەیامە دەخاتە ئەستۆی جێرمەنەکان. هیگڵ سەرانسەری خولێکی مێژوویی کە لە رووخانی ئیمپراتۆریی رۆمەوە تاکو رۆژگاری هاوچەرخ دەگرێتەوە، بە «جیهانی جێرمەنی» ناودێر دەکات. هیگڵ بە بەکارهێنانی ئەم رستەیە دەخوازێت بڵێت لە دوای روخانی رۆم، ناوەندی چالاکیە مێژوییەکان گواستراوەتەوە بۆ ئەوروپای باکور. مەبەستی هیگڵ لە «جیهانی جێرمەنی» هەرێمی ئەوروپای باکورە کە وڵاتانی ئەسکەندەناڤی و هوڵەندا و ئەڵمان و بریتانیا و تەنانەت خەڵکی گێڵ، سێڵتەکان و مەجارەکان و گوتەکانی ئیسپانیاش دەگرێتەوە. خاڵی هەرە گرنگی هیگڵ بۆ جیاکردنەوەی «جیهانی جێرمەنی» لە رۆژگاری رۆمیەکان، «بزاڤی چاکسازیی دینی»ە.

بە بۆچوونی هیگڵ، بزاڤی چاکسازیی دینی دەسکەوتی گەلی جێرمەنە، ئەم دەسکەوتەش بە بەرهەمی راستبێژی و دڵپاکی و دروستی گەلی جێرمەن دەزانێت و ئاکامەکەشی بە دارمانی گەورەیی و شکۆی کڵێسەی کاسۆلیکی رۆح دەزانێت. دیارە هیگڵ بزاڤی چاکسازیی دینی بە بەشێکی سەروتر لە بەکەماڵ گەیاندنی ژیانی دینی لە قەڵەم دەدات و جەخت لە سەر شکۆفاکردنی زاتی رۆحانی و مەعنەوی مرۆڤ دەکاتەوە. بزاڤی چاکسازیی دینی ویژدانی تاکەکەسی بە ژێدەری داوەریکردن لە سەر راستی و دروستی دەزانێت و باوەری بەم بنەمایە هەیە کە «چارەنووسی مرۆڤ بە حوکمی جەوهەرەکەی، ئازاد بوونە.» لێرە بە دواوە ئەم بنەمایە بوو بە بنەمای «جیهانی جێرمەنی»، چونکە ئەگەر هەموو مرۆڤێك بتوانێت بە هۆی توانایی ئاوەزیی خۆی لە سەر راستی و دروستی داوەری بکات ، تەنیا لە کاتێکدا هەموان لە جیهان رازی دەبن کە لەگەڵ پێودانگە ئاوەزمەندەکاندا گونجاو بێت. هیگڵ لێرەدا بە باشی ئایدیای سیاسی خۆی لە فەلسەفەی مێژووەکەیدا دەخاتە روو. بە باوەر بەوەی گۆرانکاریی مێژوو لە نەتەوەی ئاڵمان یان رۆحی گەلی جێرمەنیدا کۆتایی پێ دێت و رۆحی رەها لە گەلی جێرمەندا بە ئازادیی رەها (کە ئامانجی مێژووە) دەگات، بە دەوڵەتی ئاوەزمەندانەی ئاڵماندا هەڵدەڵێت و نەتەوەی ئاڵمان بە میراتگری شارستانیەتی جیهانی دەزانێت. بەپێی بریاری ئاوەزی گشتی، ئەرکی رێنوێنیکردنی کۆمەڵگەی جیهانی دەخاتە ئەستۆی ئەوان.

بە بۆچوونی هیگڵ نمونەی گشتی لە حکومەتدا خۆی دەنوێنێت، دەرکەوتنی رۆح بەرامبەرە لەگەڵ بەئۆبژێکتیڤبوونیدا و ئێمە دەبێ ئەم شانۆیە لە شاندی حکومەت و تاکەکاندا بەدی بکەین. حکومەت هەمان نمونەی یەزدانە لە سەر زەویدا و دەوڵەت هەر هەمان جوڵەی یەزدانە لە جیهاندا. لە حکومەتدایە کە ئازادی بەدی دێت و سوود لە بەرهەمەکانی ئەم وەدیهاتنە وەردەگرێت، چونکە یاسا دەرکەوتەی بەئۆبژێکتیڤبونی رۆح و خواستە بە مانا راستەقینەکەی. ئێمە دەتوانین تەنیا خواستێك بە خواستی ئازاد بزانین کە پەیرەوی لە یاسا بکات. رەهەندی حکومەت هەمان ساتەکانی ئاوەزی رەهایە و پاشا هێمای مادی حکومەت و دەرکەوتنی جەوهەری رەهای جیهانیە. هیگڵ کە حکومەتی «پرۆس»ی بە دەرکەوتە و روخساری یەزدان لە سەر زەوی دەزانی و ئازادیی مرۆڤەکانی لە پەیرەویکردن لە پاشادا بەدی دەکرد، بە هیچ جۆرێك هیچ رۆڵێکی بۆ خەڵك لە بەرچاو نەدەگرت و بە توندی دژایەتی لەگەڵ «دەسەڵاتداریەتیی خەڵك»دا دەکرد.

بێگومان داوەریی هیگڵ لە سەر پرۆس و پشتیوانیە دەمارگرژانەکەی لەم حکومەتە، بۆ نیعمەتگەلێك دەگەرێتەوە کە لە لایەن ئەم حکومەتەوە پێی دەگەیشت. ئەو لە لایەکەوە لەم باوەرەدا بوو دەبێ تاکەکان بە شێوەیەکی هاوتەریب لەگەڵ ویژدان و باوەرە راستەقینەکانی خۆیان بە سەر خۆیاندا حکومەت بکەن، لە لایەکی دیکەشەوە دەبێ جیهانی دەرەکی بە هەموو دامەزراوە و بنیاتە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکانیەوە، بە شێوەیەکی ئاوەزمەندانە رێك بخرێت. بە بۆچوونی ئەو، سەرەرای حکومەتی تاکەکان بەسەر خۆیاندا بەپێی ویژدان و باوەرەکانیان کە تەنیا ئازادیی زەینی لێدەکەوێتەوە، دەبێ رێکخراوە ئاوەزمەندانەکان

بەسەر دەوڵەمەندەکانیشدا حکومەت بکەن، تاکوو بەم شێوەیە بە دژی یەکتر ڕانەوەستن و ئازادیەکانی یەکتر سنووردار و بەرتەسک نەکەنەوە. کاتێک جیهانی دەرەکی بە شێوەیەکی ئاوەزمەندانە ڕێک خرابێت، ئەوا ئەو کەسانەش کە پەیڕەوی لە ویژدانی خۆیان دەکەن ئازادانە بڕیار دەدەن کە بەپێی یاسا و مۆراڵی جیهانی دەرەوە هەڵسوکەوت بکەن. بەم جۆرەش ئایدیای ئازادی بەدی دێت. هیگڵ پێی وایە پێکهاتەیەکی لەم چەشنە لە وڵاتی ئاڵماندا وەدی هاتووە.

ژێدەرەکان:

١) هگل، گئورگ ویلهلم فردریش. عقل در تاریخ. ترجمه حمید عنایت. انتشارات دانشگاه صنعتی شریف.

٢) مجتهدی، کریم. درباره هگل و فلسفه او. انتشارات امیرکبیر، ١٣٧٦.

٣) سینگر، پیتر. هگل. ترجمه عزت الله فولادوند. گرح نو، ١٣٧٩.

٤) پوپر، کارل. جامعه باز و دشمنانش. ترجمه علی اصغر مهاجر. تهران، شرکت سهامی انتشار.

٥) لین.و.لنکستر. خداوندان اندیشه سیاسی. ترجمه علی رامین. جلد سوم، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ١٣٨٠.

٦) پازارگاد، بهاالدین. تاریخ فلسفه سیاسی. جلد دوم، ١٣٨٢.

7) Alasdari Maclntyre, ed., Hegel:A Collection of Critical Essays (Anchor, Newyork, 1972).

8) Sidney hook, From Hegel to Marx (Humanities Press, Newyork, 1958).

9) David McLellan, the Young Hegelians znd Karl Marx (Macmillan, London, 1969.)

سەرچاوە:

گۆڤاری «راهبرد» ژمارە ٣٣، پاییزی ١٣٨٣. لاپەڕە ١٥٧ تا ١٦٧